

УДК 340.130.5

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2022.1.7>**Риндюк В. І.,**кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії права
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

СИСТЕМНІСТЬ ЯК ВЛАСТИВІСТЬ ЗМІСТУ ЗАКОНОДАВСТВА

Анотація. В даній науковій статті з'ясовується зміст поняття «системність законодавства», яке використовується у юридичній науці для характеристики організованості законодавства, у його співвідношенні з поняттям «упорядкованість (систематика) законодавства». Стверджується, що розуміння термінів «системність» та «упорядкованість» пов'язується з такими ключовими словами як «система» та «порядок» відповідно, що відображають їх понятійний зміст. Основними ознаками системи є структурованість, взаємні зв'язки складових елементів системи один з одним та цілісність, а для порядку характерною ознакою є відповідність стану об'єкта певним вимогам, правилам, норма, стандартам тощо.

Відзначено, що законодавство, як і будь-яке інше явище, розкривається, зокрема, через такі парні категорії діалектики як зміст та форма, а отже такі властивості законодавства як системність та упорядкованість мають розглядатися не по відношенню до законодавства взагалі, а по відношенню щодо його змісту та/або форми. Стверджується, що змістом законодавства є система норм права, закріплених у нормативно-правових актах органів і посадових осіб публічної влади, а формою – ієрархічна сукупність нормативно-правових актів органів та посадових осіб публічної влади, в яких отримують текстуальний вираз ці норми права, та форма яких чітко визначена Конституцією та законами України.

Аргументовано, що системність законодавства слід розглядати як властивість змісту законодавства, яка полягає в тому, що законодавство є формою зовнішнього виразу норм права організованих за галузями та інститутами законодавства. Оскільки система права (як сукупність норм права, об'єднаних в галузі та інституту права) складає змістовну основу законодавства, то законодавство як одна із форм зовнішнього виразу норм права системно організовує їх зміст. Щодо поняття упорядкованості (систематики) законодавства, то відзначено, що в формі законодавства, як ієрархічній підпорядкованості нормативно-правових актів органів публічної влади різної юридичної сили, має існувати певний порядок, його складові (нормативно-правові акти та їх структурні елементи) мають бути організовані з дотриманням відповідних вимог, правил, стандартів, норм тощо.

Вказано, що основними методами нормотворчої техніки, які забезпечують системність законодавства в процесі нормотворчої діяльності органів публічної влади є нормативна побудова, юридична конструкція та галузева типізація. Метод нормативної побудови пов'язаний з зовнішнім виразом в законодавстві повної структури (гіпотези, диспозиції та санкції) норми права. Метод юридичних конструкцій має забезпечувати побудову того чи іншого інституту законодавства на основі відповідного інституту права як сукупності об'єктивно необхідних упорядкованих і взаємопов'язаних нормативно-правових приписів. Метод галузевої типізації забезпечує побудову галузі законодавства на основі відповідної галузі права.

Ключові слова: законодавство, зміст законодавства, форма законодавства, системність законодавства, упорядкованість (систематика) законодавства.

Ryndiuk V. I. Systematicity as a property of the content of legislation

Abstract. In this scientific article the meaning of the concept of “systematicity of legislation”, which is used in legal science to characterize the organization of legislation, in its relation to the concept of “orderliness (systematics) of legislation”, is clarified. It is argued that the understanding of the terms “systematicity” and “orderliness” is associated with keywords such as “system” and “order”, respectively, that reflect their conceptual meaning. The main features of the system are structure, interrelation of the constituent elements of the system with each other and integrity, and the order is characterized by compliance with the state of the object to certain requirements, rules, norms, standards and more.

It is noted that legislation, like any other phenomenon, is revealed, in particular, through such paired categories of dialectics as content and form, and therefore such properties of legislation as systematicity and orderliness should be considered not in relation to the legislation in general, but in relation to its content and / or form. It is claimed

that the content of the legislation is a system of legal norms enshrined in normative-legal acts of public authorities and their officials, and the form is a hierarchical set of normative-legal acts of public authorities and their officials, in which these legal norms are given textual expression, and the form of which is clearly defined by the Constitution and laws of Ukraine.

It is argued that systematicity of legislation should be considered as a property of the content of legislation, which is that legislation is a form of external expression of the legal norms organized by branches and institutions of legislation. Since the system of law (as a set of legal norms, united in the branches and institutions of law) is the substantive basis of legislation, the legislation as one of the forms of external expression of legal norms systematically organizes their content. Regarding the concept of orderliness (systematics) of legislation, it is noted, that in the form of legislation, as a hierarchical subordination of normative-legal acts of public authorities of different legal force, there must be a certain order, its components (normative-legal acts and their structural elements) must be organized in compliance with relevant requirements, rules, standards, norms, etc.

It is pointed that the main methods of rule-making techniques, that ensure the systematicity of legislation in the process of rule-making activities of public authorities, are normative structure, legal construction and branch typification. The method of normative structure is connected with the external expression in the legislation of the full structure (hypotheses, dispositions and sanctions) of the legal norm. The method of legal constructions should ensure the construction of a particular institution of legislation on the basis of the relevant institution of law as a set of objectively necessary orderly and interrelated normative-legal regulations. The method of branch typification provides construction of the branch of the legislation on the basis of the corresponding branch of law.

Key words: *legislation, content of legislation, form of legislation, systematicity of legislation, orderliness (systematics) of legislation.*

У юридичній науці системність, в першу чергу, пов'язується з позитивним правом та розглядається як одна з його найважливіших об'єктивних властивостей [1, с. 27]: право є не механічною сукупністю норм, а системою взаємопов'язаних, взаємопогоджених, взаємозалежних та взаємодіючих норм права об'єднаних в галузі та інститути права (системою права). Відповідно, і законодавство, як одна із форм зовнішнього виразу права, має характеризуватися такою властивістю як системність. Уточнення визначення поняття «системність законодавства», яке використовується у юридичній науці для характеристики організованості законодавства, і є предметом розгляду даної наукової статті.

Поняття «системність» взагалі тлумачиться як властивість за значенням системний, тобто стосується до системи, який є системою [2, с. 1321]. В першу чергу, на системність законодавства вказують терміни «система законодавства» або «система нормативно-правових актів», які широко використовуються поряд з терміном «законодавство» як його синоніми. Зокрема, Т.О. Подковенко пише, що виходячи з філософського підходу до розуміння системи взагалі, система законодавства розглядається як цілісна множина пов'язаних між собою елементів, що має той чи інший вид упорядкованості за певними якостями і зв'язками у відносно стійку єдність [3, с. 40–41]. Також, зазначається,

що нормативно-правові акти існують у вигляді цілісної, логічно узгодженої, ієрархічної системи. У юридичній літературі систему нормативно-правових актів іноді йменують законодавством [4, с. 260].

Дослідженню питання системності законодавства присвячено ряд праць науковців. Наприклад, О.Р. Дашковська розглядає системність законодавства як його конститутивну ознаку та підкреслює, що системні уявлення – це відображення системності об'єктивного світу, реально існуючих характеристик досліджуваного об'єкту. Це означає, що до вивчення нормативно-правових актів в цілому і підзаконних актів зокрема слід підходити не як до окремо взятих чи таких, що знаходяться в простій, механічно створеній сукупності правових інститутів, а як до об'єктивним чином сформованої, цілісної системи [5, с. 35]. Про системні властивості законодавств пише І.В. Суходубова [6].

Зазначається, що така властивість законодавства як системність виявляється в тому, що внутрішні елементи системи законодавства (нормативно-правові акти) взаємопов'язані – знаходяться в координаційних (залежно від предмета правового регулювання) і субординаційних (залежно від їх юридичної сили) зв'язках. Система законодавства є структурованою та набуває вертикальної та горизонтальної структур: Вертикальна (ієрархічна) структура передбачає розташування

в системі законодавства всіх нормативно-правових актів залежно від їх юридичної сили. Горизонтальна (галузева) структура означає утворення галузевих нормативно-правових актів та інститутів законодавства відповідно до предмета правового регулювання. Диференціація, законодавства відбувається як за предметною ознакою, так і за критерієм суб'єктів, що створюють нормативно-правові акти різної юридичної сили [7, с. 189].

С.П. Погребняк вказує, що законодавство постає у вигляді цілісної, органічної, самоорганізуючої системи лише тоді, коли нормативно-правові акти починають розглядатися в їхніх взаємозв'язках і ієрархії, як певна впорядкована цілісність, коли стає можливим виділити існування між нормативно-правовими актами різних типів зв'язків. Законодавство є системою, яка повинна мати такі інтегруючі ознаки, як гнучкість, гармонійність і несуперечність усіх елементів. При цьому між нормативно-правовими приписами існують координаційні та субординаційні зв'язки. Перші виражають просторову упорядкованість, узгодженість елементів, їх взаємодію по горизонталі (наприклад, зв'язки між нормами Загальної й Особливої частин кодексу). Відносини субординації регулюють вертикальну узгодженість компонентів системи законодавства, їх взаємодію, що виявляється у формі підпорядкування (прикладом є, зокрема, взаємозв'язок між нормами Конституції та поточного законодавства) [8, с. 8].

Отже, традиційно вважається, що така властивість законодавства як системність характеризує організованість системи нормативно-правових актів (їх нормативно-правових приписів), визначає горизонтальні (координаційні) та вертикальні (субординаційні) взаємозв'язки між нормативно-правовими актами (їх складовими). Системність законодавства обумовлюється як системністю права, яке є однією із форм його зовнішнього виразу, так і ієрархічністю органів публічної влади, які приймають в межах своїх повноважень нормативно-правові акти різної юридичної сили. Відповідно, виокремлюють горизонтальну (галузеву) будову законодавства (за галузями та інститутами законодавства) та вертикальну (ієрархічну) будову законодавства (за юридичною силою нормативно-правових актів, яка визначає їх ієрархічну підпорядкова-

ність). Зокрема, і в літературі підкреслюється, що системність та ієрархічність – найважливіші умови ефективності регулятивного впливу нормативно-правових актів. Законодавство можна розглядати як систему взаємопов'язаних, взаємодіючих та взаємовизначальних нормативно-правових актів, що діють у державі [9, с. 19].

Разом з тим, окремі автори для характеристики організованості законодавства застосовують термін «систематика» (від грец. *systematikos* – упорядкований), а не «система». Зокрема, термін «систематика» щодо законодавства або нормативно-правових актів використовується в працях О.А. Баранова, В.С. Петрова, Л.С. Явича, Т.В. Кухарчук. Систематика розглядається у співвідношенні з системністю і в навчальній юридичній літературі [10, с. 394-399]. Запропоновано визначення систематики законодавства як науки, що вивчає будову законодавства, різні групи нормативно-правових актів та їх закономірні зв'язки між собою [11]. Тлумачний словник роз'яснює поняття систематики як групування, класифікація предметів і явищ; бездоганний порядок у чомусь; систематизація; галузь знань, у межах якої здійснюються позначення та опис усієї сукупності об'єктів, упорядкованої певним чином [2, с. 1321]. Отже, систематика законодавства пов'язується з класифікацією, групуванням, упорядкованістю його складових за певними критеріями, правилами, вимогами тощо, тобто з наведенням певного порядку в законодавстві, упорядкованістю законодавства.

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що організованість законодавства характеризується такими властивостями як системність та упорядкованість, які, на мою думку, слід чітко розрізняти. Адже, пишучи про системність та упорядкованість (систематику) законодавства, науковці акцентують увагу на різних його сторонах. Коли мова йде про системність законодавства, то це поняття пов'язується з організованістю норм права, які знайшли свій зовнішній вираз в законодавстві, тобто зі змістом законодавства. Коли мова йде про упорядкованість (систематику) законодавства, то це поняття пов'язується з організованістю нормативно-правових актів (та їх складових), в яких знайшли свій зовнішній вираз відповідні норми права, тобто з формою законодавства.

У зв'язку з цим, слід зазначити, що законодавство, як і будь-яке інше явище, розкривається, зокрема, через такі парні категорії діалектики як зміст та форма, які відповідають на питання «Що саме існує?» і «У який спосіб воно існує?» відповідно. Зміст і форма відображають різні, але нерозривно пов'язані між собою сторони законодавства: зміст завжди є оформленим, а форма завжди є змістовною. Автором цієї статті було обгрунтовано, що змістом законодавства є система норм права, закріплених у нормативно-правових актах органів і посадових осіб публічної влади, а формою – ієрархічна сукупність нормативно-правових актів органів та посадових осіб публічної влади, в яких отримують текстуальний вираз ці норми права, та форма яких чітко визначена Конституцією та законами України [12, с. 128-154]. Відповідно, такі властивості законодавства як системність та упорядкованість мають розглядатися не по відношенню до законодавства взагалі, а по відношенню щодо його змісту та/або форми.

Щодо самих термінів «системність» та «упорядкованість», то їх розуміння необхідно пов'язувати з такими ключовими термінами як «система» та «порядок», що є однокореневими до слів «системність» та «упорядкованість» відповідно. Спільний корінь однокореневих слів виражає їх загальне лексичне значення, що відображає їх понятійний зміст. Наприклад, О.П. Іванченко звертає увагу на те, що в основу дефініції систематизації законодавства покладено факт визначення поняття систематизації з використанням категорії «система», отже визначення систематизації потребує спочатку визначення терміно-поняття «система», її структури, складу елементів [13, с. 54].

Термін «система», як пише А.Є. Кононюк, є одним з найбільш поширених термінів, що використовується при описі робіт в самих різних наукових дисциплінах. Цей термін, на жаль, виявився надмірно перевантажений і має різний зміст за різних обставин і для різних людей [14, с. 13]. Зокрема, в окремих трактуваннях розуміння поняття «система» співпадає з поняттям «порядок», відповідно зазначені поняття розглядаються як синоніми. Наприклад, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «система» тлумачиться як порядок, зумовлений правильним, плановим розташуванням і взаємним зв'язком час-

тин чого-небудь [2, с. 1320–1321]. Разом з тим, слово «система» походить від давньогрецького *συστήμα* – «сполучення» і буквально означає ціле, складене з частин [15, с. 130–131]; щось ціле, що являє собою єдність частин, які закономірно розташовані і знаходяться у взаємному зв'язку [16, с. 624]; сукупність пов'язаних елементів, об'єднаних в одне ціле для досягнення певної мети. Цілісність – найбільш важлива властивість системи (цільної, функціонуючої, організованої) [14, с. 14-15].

Відповідно, порядок – це стан, коли все робиться, виконується так, як слід, відповідно до певних вимог, правил і т. ін.; упорядкованість, лад; певна послідовність, черговість чого-небудь [2, с. 1074]; правильне або звичне розташування, розміщення чого-небудь; додержання правил; чинні де-небудь закони, правила; норми; певна послідовність, черговість чого-небудь; спосіб розміщення, розташування чогось [17].

Таким чином, основними ознаками системи є структурованість, взаємні зв'язки складових елементів системи один з одним та цілісність. Для порядку характерною ознакою є відповідність стану об'єкта певним вимогам, правилам, норма, стандартам тощо. Відповідно, з системністю та упорядкованістю певного об'єкта, зокрема законодавства, пов'язані різні логічні операції: *поділ понять (поділ цілого на частини)* та *класифікація понять* відповідно. Поділом понять називають логічну операцію, за допомогою якої розкривають обсяг поняття. Поділом цілого на частини є процедура або дія, за допомогою якої знаходять структуру або складові частини якогось предмету чи явища. Класифікація – це систематизація предметів певного класу на підставі суттєвих ознак, що належать цим предметам, або на підставі домовленості, угоди, практичної доцільності [18, с. 168-177].

Системність законодавства пов'язана з системністю позитивного права (системою права), тобто обумовлена системою норм права як змістом законодавства. Зокрема, П. Рабінович пише, що система законодавства, її основні параметри зумовлюються значною мірою системою права. Тому й удосконалення системи законодавства має своєю передумовою пізнання і використання специфічних системно-структурних закономірностей права [19, с. 79]. Оскільки система права (як сукупність норм права, об'єднаних в галузі та інституту права)

складає змістовну основу законодавства, то законодавство як одна із форм зовнішнього виразу норм права системно організовує їх зміст. Законодавство виступає як спосіб системної організації змісту юридичного (позитивного) права, надання юридичної сили (юридичного загальнообов'язкового значення) нормам права. Відповідно, системність законодавства слід розглядати як властивість змісту законодавства, яка полягає в тому, що законодавство є формою зовнішнього виразу норм права організованих за галузями та інститутами законодавства.

Основними методами нормотворчої техніки, які забезпечують системність законодавства в процесі нормотворчої діяльності є нормативна побудова, юридична конструкція та галузева типізація. Так, метод нормативної побудови пов'язаний з зовнішнім виразом в законодавстві повної структури (гіпотези, диспозиції та санкції) норми права. Однак, тут слід звернути увагу на проблеми розуміння поняття та структури самої норми права, які на сьогоднішній день у юридичній науці не мають однозначного вирішення. На мою думку, найбільш обґрунтованим є підхід запропонований О.І. Ющиком в діалектичній теорії права [20], яка, по суті, є варіантом соціологічної концепції праворозуміння, заснованої на діалектичному методі. Діалектична теорія права обґрунтовує «трехелементну» структуру норми права на основі діалектичного методу як процес необхідності. Владний суб'єкт через форму норми визнає те чи інше правило поведінки як необхідне, а отже ця форма як процес необхідності містить у собі: умови у визначенні тих чи інших правил поведінки (гіпотеза норми); предмет, тобто саме правило поведінки, що виражене через співвідношення суб'єктного права та юридичного обов'язку (диспозиція норми); та санкціонує діяльність владного суб'єкта, що є способом забезпечення реалізації суб'єктних прав шляхом виконання відповідних юридичних обов'язків (санкція норми). Втілення правила поведінки в нормативній формі норми права – як єдності гіпотези, диспозиції і санкції – здійснюється в процесі санкціонує (нормотворчої) діяльності владного суб'єкта, а результатом цієї діяльності є відповідне управлінське рішення владного суб'єкта (нормативно-правовий акт) в якому і знаходять свій зовнішній вираз норма права [21, с. 12-13].

Суть методу нормативної побудови полягає в тому, що при зовнішньому вираженні норми права в текстах нормативно-правових актів у вигляді нормативно-правових приписів, в законодавстві мають обов'язково бути всі три елементи норми права (гіпотеза, диспозиція та санкція) [12, с. 123-124]. Для того, щоб сконструювати норму права в повному обсязі, її необхідно «зібрати» з ряду нормативно-правових приписів, які можуть бути розміщені як в різних структурних складових одного нормативно-правового акта, так і в різних нормативно-правових актах.

Виходячи з діалектичної теорії права метод нормативної побудови необхідно доповнити наступним. Норма права, яка має завжди повну структуру та складається з гіпотези, диспозиції та санкції, справді може бути «зібрана» з нормативно-правових приписів нормативно-правових актів. Однак, одна й та сама норма права, у найбільш загальній формі визначена на першому, найвищому рівні законодавства, тобто рівні Конституції України, у юридичній формі конституційних нормативно-правових приписів, далі конкретизується (деталізується) на наступному вищому рівні законодавства – рівні законодавчих актів (нормативно-правових актів вищої юридичної сили) у юридичній формі законодавчих нормативно-правових приписів, а потім, в свою чергу, конкретизується (деталізується) на наступному нижчому рівні законодавства (рівні підзаконних нормативно-правових актів) у юридичній формі нормативно-правових приписів підзаконних нормативно-правових актів.

Для того щоб «зібрати» норму права (її гіпотезу, диспозицію та санкцію) з нормативно-правових приписів нормативно-правових актів, її необхідно збирати як з нормативно-правових приписів розташованих на різних ієрархічних рівнях законодавства (конституційному, законодавчому, підзаконному), так і з нормативно-правових приписів розташованих на кожному із рівней законодавства, тобто «збирати» як з нормативно-правових приписів нормативно-правових актів вертикально, так і горизонтально. При цьому, нормативно-правові приписи, в яких знайшла свій зовнішній вираз одна й та сама норма права, вищого рівня будуть більш абстрактними, а нормативно-правові приписи нижчого рівня більш конкретними, деталізова-

ними. Таким чином, норма права має «розгортатися» в нормативно-правових актах різної юридичної сили на різних рівнях законодавства.

Щодо методу юридичних конструкцій, то І.О. Биля-Сабадаш звертає увагу на те, що розуміння їх природи і змісту як засобу нормотворчої техніки в правовій науці неоднозначне. Більшість авторів дотримуються точки зору, згідно якої юридична конструкція визначається як певна ідеальна модель, яка відображує складну структурну побудову суспільних відносин, юридичних фактів або їх елементів [22, с. 27]. На мою думку, необхідно підтримати позицію, висловлену у юридичній літературі про те, що саме метод юридичних конструкцій забезпечує побудову того чи іншого інституту законодавства як сукупності об'єктивно необхідних упорядкованих і взаємопов'язаних нормативно-правових приписів на основі відповідного інституту права. В свою чергу, виходячи з діалектичної теорії права, інститут права слід розглядати як сукупність норм права, що опосередковують той чи інший суспільний інститут – певний набір правил, стандартів, норм поведінки осіб і груп в конкретних ситуаціях, що регулюють ті чи інші регулярно повторювані стійкі однорідні відносини у суспільстві.

Нарешті, метод галузевої типізації забезпечує побудову галузі законодавства на основі відповідної галузі права. Сутність галузевої типізації полягає в тому, щоб за допомогою різних прийомів нормотворчої техніки нормативні приписи викладаються таким чином, щоб вони не тільки утворювали норми права і юридичні конструкції, але і включались у відповідну галузь права [22, с. 27]. При розробці проекту нормативно-правового акта доцільно складати схему галузевих і інституційних зв'язків його положень. Необхідно визначати місце нормативно-правового акта в горизонтальній системі законодавства, належність його положень до певного правового інституту і галузі права, а також зміст вже існуючих норм права. Метою такої схеми є з'ясування вихідних положень правового регулювання відповідної галузі права, правового інституту, які розповсюджуються на новий акт, змістовне узгодження з існуючими нормами права, які регулюють відповідні аспекти тих самих відносин, розмежування і адекватне обґрунтування загального і спеціального регулювання [23, с. 4-6].

Щодо поняття упорядкованості (систематики) законодавства, то слід зазначити, що в формі законодавства, як ієрархічній підпорядкованості нормативно-правових актів органів публічної влади різної юридичної сили, має існувати певний порядок, його складові (нормативно-правові акти та їх структурні елементи) мають бути організовані з дотриманням відповідних вимог, правил, стандартів, норм тощо. Однак, до форми законодавства не зовсім коректно застосовувати термін «система», виходячи з філософського розуміння сутності останньої як організованої цілісності. Для характеристики організованості форми законодавства, тобто упорядкованості нормативно-правових актів, на мою думку, більш точним буде застосування терміна «упорядкованість (систематика) законодавства». Упорядкованість законодавства (систематика законодавства) – це властивість форми законодавства, яка характеризується об'єднанням (класифікацією, групуванням, упорядкуванням) нормативно-правових приписів, в яких мовно виражаються частини складових норм права, в відповідні взаємозв'язані складові законодавства (нормативно-правові акти та їх структурні елементи (розділи, глави, статті та ін.), галузі та інститути законодавства) за правилами, що обумовлені системністю змісту законодавства, ієрархічністю публічної влади, а також вимогами нормотворчої техніки. Однак, з'ясування змісту поняття упорядкованості законодавства та техніко-юридичних методів, прийомів її забезпечення є вже предметом окремого наукового дослідження.

Наприкінці, слід зазначити, що найважливішою особливістю системності законодавства є те, що ця властивість законодавства передбачає не тільки упорядкованість нормативно-правових актів та їх складових, а, в першу чергу, цілісність правового регулювання тих чи інших суспільних відносин. Зокрема, на це звертається увага і в юридичній літературі [9, с. 228]. Відповідно, розуміння змісту поняття системності законодавства та знання техніко-юридичних методів її досягнення в процесі нормотворчої діяльності органів публічної влади, має надзвичайно важливе значення для забезпечення якості законодавства та, як наслідок, його ефективності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Луцький Р. П. Позитивне право як баланс раціонального співвідношення державної волі та волі громадян. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2014. № 10. С. 26-31.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
3. Подковенко Т.О. Система законодавства України: стан та шляхи вдосконалення. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 9. С. 40-44.
4. Загальна теорія права. Нормативний курс: підруч. для студ.-юристів / За ред. д-ра юрид. наук, проф. С.В. Бобровник. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 596 с.
5. Дашковська О.Р. Системність законодавства як його конститутивна ознака. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2013. Вип. 6-2(1). С. 34-37.
6. Суходубова І. В. Системні властивості законодавства та його співвідношення із системою права. *Економічна теорія та право*. 2015. № 1 (20). С. 268–279.
7. Теорія держави і права: підручник / О.В. Петришин, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський та ін.; за ред. О.В. Петришина. Х.: Право, 2015. 368 с.
8. Погребняк С.П. Колізії у законодавстві України та шляхи їх переборення: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2001. 19 с.
9. Чухвичев Д. В., Аширов Б.С. Законодательная техника: учебное пособие / Центр ОБСЕ в Ашхабаде. Ашхабад, 2011. 316 с.
10. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2001. 776 с.
11. Кухарук Т.В. Правовая система и систематика законодательства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01: СПб., 1998. 233 с. URL: <http://www.dslib.net/teoria-prava/pravovaja-sistema-i-sistematika-zakonodatelstva.html> (дата обращения: 01.04.2021).
12. Риндюк В.І. Упорядкування законодавства України: теоретико–методологічний та техніко-юридичний аспекти: монографія. К. КНЕУ, 2021. 407 с.
13. Іванченко О.П. Систематизація законодавства: науковий вектор, практичні потреби. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 53–56.
14. Кононюк А.Е. Системология. Общая теория систем. В 4–х кн. Кн 1. К.: Освіта України. 2014. 564 с.
15. Тарнавська Т.В. Генеза поняття «система»: історичний огляд. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2011. № 6 (47). С. 129–139.
16. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов / Под ред. Н.Ю. Шведовой. 16-е изд., испр. М.: «Русский язык», 1984. 797 с.
17. Словник української мови в 11 томах виданий в 1970-1980 роках. URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 30.03.2021).
18. Конверський А.Є. Логіка: підручник. 2-ге вид., виправлене. К.: ВПЦ «Київський університет», 2017. 391 с.
19. Рабінович П.М. Система права – об’єктивна основа систематизації законодавства (гносеологічний аспект). *Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. К., 1999. С. 79-82.
20. Ющик А.И. Диалектика права. Кн. 1: Общее учение о праве (Критический анализ общеправовых понятий). Ч. II. К.: Ред. журн. «Право Украины»; Ін Юре, 2013. 768 с.
21. Риндюк В.І. Упорядкування законодавства України (теоретико-методологічний та техніко-юридичний аспекти): автореф. дис. ... доктора юридичних наук / Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України. К., 2021. 44 с.
22. Биля-Сабадаш І.О. Нормотворча техніка як інструмент забезпечення системності законодавства. *Форум права*. 2010. № 1. С. 24-33.
23. Биля-Сабадаш І.О. Галузева типізація у правовому регулюванні суспільних відносин. *Права людини і демократія: зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф., м. Харків, 15 трав. 2018 р.* Харків, 2018. С. 3–8.